

Економічна теорія

Міхаель ЗОММЕР

**ВІД ІНДУСТРІАЛЬНОГО
ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Резюме

Аналіз факторів, які стимулюють перехід до інформаційної економіки, і тенденцій розвитку, які супроводжують цей процес, дозволяють чіткіше й аргументованіше окреслити коло питань, що потребують державного втручання. Зміни в економічній системі створюють передумови для формування нового типу трудових відносин на ринку праці. Тому запропонований для обговорення механізм реалізації та вирівнювання інтересів, а також соціального захисту зайнятих являє безумовний інтерес як для теоретиків, так і для практиків.

Ключові слова

Терціаризація економіки, елементарний бізнес, зайнятість, трудові відносини, фази зайнятості, соціальний захист, ринок праці та інновацій, цифрова диференціація, глобальна економіка.

© Міхаель Зоммер, 2003.

Зоммер Міхаель, замісник федерального голови об'єднань професійних спілок, Франкфурт-на-Майні, Німеччина.

1. Загальні тенденції

Без сумніву, що кращі часи «нової економіки» залишились позаду, занепад багатьох фірм-новачків був вражаючим, а сподівання щодо послаблення кон'юнктурного циклу, сталого підйому на біржах, постійного збільшення приросту продуктивності та повної зайнятості за відсутності інфляції виявились передчасними. Але було б невірно поспішати з висновками, ніби взагалі нічого не відбулось і «нову економіку», з історико-економічної точки зору, можна порівнювати хіба що з підйомом на початку XVII ст. галузі, що займається в Голландії розведенням тюльпанів. У результаті такої оцінки ми ризикуємо недооцінити історичні зміни, об'єднані поняттям «нова економіка», хоча за цими історичними змінами стоїть перехід від індустріальної економіки до інформаційної та економіки послуг.

Цей перехід до іншої соціально-економічної кон'юнктури, до етапу розвитку «цифрового капіталізму» не є вигадкою, він відбувається реально та має вирішальний вплив на формування загальної доданої вартості, ринки й фірми і не в останню чергу на сферу праці.

Що ж належить до найважливіших факторів переходу?

По-перше, це тенденція до терціаризації економіки як зростання частки послуг у структурі економіки, що спостерігаємо вже протягом десятиліть. Впродовж останніх років збільшення зайнятості у Німеччині відбувалося виключно у сфері послуг, що внесло суттєві структурні зміни в економіку. У секторі послуг західної Німеччини у 1998 р. було зайнято на 4,2 млн. осіб більше, ніж у 1985 р. Між іншим, майже дві третіх усіх зайнятих працює у сфері послуг. Кількість зайнятих у переробній промисловості зменшилась за цей період на 1,1 млн., а їх частка зменшилась на одну третю. У східній Німеччині сектор послуг продемонстрував ще вищі показники, що було не стільки відображенням успішних структурних змін, скільки наслідком сильної деіндустріалізації після об'єднання. У США вже на початок 1970-х рр. зі 100 службовців 65 було зайнято у сфері послуг, сьогодні ж 80% працюючих займаються не виготовленням товарів, а виконують роботу з обробки чи генерування інформації та надання послуг. Цитуючи Джеремі Ріфкіна: «Все стане послугою». У скороченому варіанті фраза, звичайно, є неправильною, оскільки заперечує не менш важливу роль виробництва, але водночас відображає стійку тенденцію розвитку.

Друга тенденція, характерна для переходу – це той факт, що економічні процеси все більше ґрунтуються на знаннях. У сферах виробництва і послуг зросла роль наукомістких галузей, додана вартість у яких стрімко зросла вище середнього рівня, збільшивши обсяги наукомістких товарів і послуг. Так, реальний випуск США – в тоннах – зараз такий, як 100 років тому, однак його реальна економічна вартість збільшилась у 20 разів. Дана ситуація пояснюється перш за все тим, що ці товари стали дорожчими за рахунок вкладених у них людських знань. Можна пригадати, наприклад, га-

льмівну систему ABS – результат десятирічної науково-дослідницької роботи. Зміщення структури зайнятості підтверджує зростання значення знань в економіці. В 1990-х рр. середні темпи зростання зайнятості так званих «knowledge workers» у країнах-членах ЄС і у США становили 3,3%. Кількість «service workers» зросла на 2,2%, «management workers» – на 1,6%, «data workers» – на 0,9%. Кількість зайнятих у виробництві скорочувалась за цей період щорічно в середньому на 0,2%.

Третьою тенденцією є переведення економіки у цифровий вигляд. У ході цих змін все більше товарів і послуг «дематеріалізуються» та набувають здатності вироблятися і продаватися через електронні мережі. Дигіталізація і створення електронних мереж дозволяє підприємствам задовольнити свої зростаючі вимоги до контролю та координації, діяти гнучкіше та швидше, ефективніше використовувати знання, розширяти сферу їх застосування, полегшувати доступ до ринку і «віртуально» співпрацювати з діловими партнерами, клієнтами та постачальниками. Вирішальне значення має підвищення ефективності та зниження витрат на трансакції, які очікують і вже досягають за рахунок зміщення усіх процесів ділової активності в Інтернет. Опитування, проведене 2000 р. поміж 2852 німецькими підприємствами, свідчать про те, що 68% фірм очікували від запровадження електронного діловодства «підвищення ефективності ділових процесів» і 51% – «зниження витрат на трансакції». Згідно з результатами емпіричних досліджень, у 5 європейських галузях заготівельні витрати могли скоротитись на 20% (авіа- та текстильна промисловість) – 80% (фармацевтична). Дигіталізація і ведення електронного бізнесу є витратознижуючою та раціоналізаторською програмою для всієї економіки. Крім цього, інформаційний обмін, який полегшується за рахунок Інтернету, робить ринки більш прозорими, дієвими та активізує конкуренцію.

Зі сказаного зрозуміло, що вищеперелічені тенденції не обминають жодного сектора економіки, що й вважають глобалізацією. Вони проникають у процеси виробництва товарів і послуг, торгівлю, галузь освіти, засоби масової інформації, управлінський сектор, що підтверджує велика кількість таких проектів, як «e-government», «virtuelles Rathaus» і т. д. З огляду на універсальність цих розробок, головним чином на впровадження цих технологій в усіх галузях економіки, є сенс, розрізняти галузі за ступенем проникнення в них Інтернет-технологій. Однак у перспективі не існуватиме Інтернет-фірм, а будуть лише фірми, які використовуватимуть його у своїх цілях. Оскільки вичерпання потенціалу нових технологій веде до трансформації економіки загалом, а не лише її окремих частин, то схематичне протиставлення «нової» та «старої» економік здається дедалі більш застарілим.

Незважаючи на вплив трансформації, основні імпульси однозначно виходять від секторів інформаційної економіки і сприяють створенню електронних мереж в економіці. Інформаційна економіка сприяє економічному зростанню, тому за останні роки відзначився також суттєвий приріст зайнятості. Крім цього, дана сфера є важливим полем для випробувань нових

форм організації підприємств і праці, зокрема трудових відносин і структур зайнятості, які впливають і на інші галузі.

Які вимоги випливають з цього аналізу історико-економічних змін, породжених вищезазначеними тенденціями? Найважливішим є усвідомлення того, що трансформація індустріальної економіки в інформаційну та економіку послуг не веде до прогресу автоматично, а потребує державного регулювання і контролю для обмеження можливих негативних супровідних явищ. Розуміння цього настало після спаду першої ейфорії в середині 1990-х рр. і відобразилося у великій кількості концепцій і конкретних політичних заходів.

Звичайно, рекомендації можуть мати лише дуже загальний характер. З профспілкової точки зору, центральна роль належить наступним аспектам:

1. З огляду на стійку тенденцію до терціаризації для успішного розвитку необхідно прискорити структурну перебудову і ефективно використати можливості зайнятості в секторі послуг. Вони криються у кваліфікованих наукомістких послугах, що надаються у галузях, близьких до виробництва, інформаційному господарстві, природоохоронній галузі, біо- та генній технології, у сфері освіти і культури, виховання, охорони здоров'я та соціального захисту. Є очевидним те, що не в останню чергу від політики залежить забезпечення відповідних умов для розвитку вищезгаданих тенденцій. Якісні послуги передбачають високу кваліфікованість зайнятих, розумні умови праці та прибуток. Неодноразово рекомендований шлях відкрити робочий потенціал за рахунок стратегії зниження витрат на оплату праці не зможе привести до стійкого збільшення зайнятості.

2. По-друге, необхідно відповісти на зростаюче значення знань та інновацій стратегією сприяння людським ресурсам і посилення інноваційної спроможності підприємств та організацій. Технологічні знання, висококваліфікована освіта і право на застосування нових технологій набувають дедалі більшого значення в економічному процесі. Тому це вимагає значних додаткових зусиль та інвестицій на всіх рівнях системи освіти, враховуючи післядипломне навчання. Обов'язковою є переорієнтація технологічної та дослідницької політик, які потрібно більше спрямовувати на посилення інноваційної компетенції підприємств і організацій. Вони є, як правило, обмеженими не стільки відсутністю технічних передумов, скільки традиційними формами організації праці й успадкованими концепціями менеджменту. Для подолання цього дефіциту профспілки запропонували програму інноваційної та орієнтованої на підвищення зайнятості дослідницької та технологічної політики, поліпшення можливості прояву людської творчості й регіональну кооперацію у галузі інновацій.

3. З огляду на переворот, викликаний швидким поширенням Інтернету, політики та економісти повинні форсувати модернізацію законодавчої бази.

2. Переворот у світі праці

Природно, що перехід від індустріального до інформаційного суспільства відбувається не без наслідків для сфери праці та здійснює значний адаптаційний тиск на деякі механізми регулювання. У ході продемонстрованих тенденцій і за сприяння нових підприємницьких стратегій залучення і використання робочої сили змінюється донині жорстка просторово-часова структура світу праці, виникають нові й дедалі різноманітніші форми праці та поширюється новий тип трудових відносин і умов праці.

Йдеться про так званого підприємця зі своєю робочою силою. Останні 100 років і ще нині домінуючий зразок трудових відносин втрачає свою силу.

Якими є рушійні сили перебудови у світі праці? На нашу думку, найважливішими є наступні 5:

По-перше, вищезгадана тенденція до терціаризації економіки й інтенсифікації знань, яка, звичайно, не обминула і промислового сектора.

По-друге, сфера праці зазнає стійких змін через вплив технологічної революції, головним чином через проникнення у сферу праці інформаційних та комунікаційних технологій. Праця майбутнього перетвориться у більшій мірі на «e-work». Через це вона втрачає свою попередню залежність від місця та часу і може здійснюватись у будь-який час і в будь-якому місці. Поряд із цим набувають поширення такі форми праці, що ґрунтуються на інформаційних та комунікаційних технологіях:

- концепції просторової гнучкості («flexible office»);
- варіанти мобільної роботи;
- так званий електронний Outsourcing;
- кооперація розподілених по місцях віртуальних команд.

По-третє, здійснюється сприяння нинішнім змінам у системі суспільної праці за рахунок нових стратегій збільшення вартості капіталу, які перетворюються на інші форми організації праці, залучення й використання робочої сили. Праця стає дедалі більш організованою та зорієнтованою на результат, нерідко вона пов'язана з правовою самостійністю працівника. Більшого значення набуває так званий проектний характер праці.

Якщо, з одного боку, такі підприємницькі стратегії полегшують і форсують за рахунок інформаційних та комунікаційних технологій, то, з іншого боку, їм сприяють цільові політичні програми дерегулювання праці – четверта рушійна сила. За рахунок цього значно розширюються можливості підприємств ухилитися від різного роду залежностей. Можливо, ще важливішою за цільове дерегулювання є тривала відмова відповідати на кризові

стани зміною регулювання – наприклад, «вдавана самостійність», де очевидний незадовільний стан тривав так довго, аж поки з нього вже неможливо було вийти.

Однак картина залишилась би неповною, якби змінені вимоги людей до праці згадувались як важливий фактор змін, аспект, який профспілки занадто довго ігнорували або недооцінювали. Праця стане іншою ще й тому, що багато людей хоче працювати по-іншому, вони більше зацікавлені в автономії у роботі, хочуть якнайкраще поєднувати роботу і сім'ю, шукають різноманітніших діяльностей без рутини одвічної орієнтації на роль спеціаліста. І звичайно, не всі «нові самостійні» перейшли до цього статусу через страх перед безробіттям – багато хто хотів би насправді бути самостійним, тому шукає незалежності та враховує ризик.

Які наслідки мають ці рушійні сили змін? Вони впливають на перебудову системи праці, яка робить традиційні обмеження та норми слабкими, ставить під сумнів стабільність і не обминає наріжного каменю індустріально вноормованого трудового світу. З цим переворотом пов'язують великі надії на поліпшення процесу праці. Але «нового світу праці» не буде, принаймні він виникне не сам по собі і не для всіх.

З цього боку «нормальних трудових відносин» виникає різноманітність варіантів праці, які знаходяться десь між найманою працею і самостійною підприємницькою діяльністю, між повним і неповним робочим днем, постійним і тимчасовим місцем роботи.

Профспілки пропонують наступне.

1. Виробничі трудові відносини не можуть відрізнятись через маніпуляцію правовою формою і у сфері дії правового захисту праці та соціального забезпечення. Необхідно ліквідувати зони незахищеності. Обов'язкове соціальне страхування і правовий захист праці мають бути дійсними для всіх трудових відносин, незалежно від обсягу робочого часу. В тій мірі, в якій інші форми виступають поряд з виробничими трудовими відносинами, треба поширювати системи соціального страхування. Усі зайняті мають бути залучені до соціального страхування. Так само необхідним є мінімальне забезпечення, щоб відобразити соціально зростаючу зміну між різними трудовими відносинами.

2. Внаслідок відмови від звичайних трудових відносин особливо постраждали жінки й молоді люди. Чимало галузей передбачає за певні види діяльності заробітну плату, що знаходиться нижче межі соціальної допомоги. Їхня сила сконцентрована на тому, щоб забезпечити мінімальний дохід, який робить можливим безбідне життя.

3. Вибір між різними видами діяльності й фазами зайнятості та незайнятості можна полегшити з допомогою законодавства й тарифних угод. Усі працівники повинні мати право йти у відпустку з метою підвищення кваліфікації чи з особистих причин. Крім цього, йдеться про захист зайнятих від

додаткового навантаження, наприклад, від вимог працювати без часових обмежень.

4. Для телероботи та інших форм електронної роботи мають існувати соціальні стандарти, які визначатимуть робочий час і рівень вимог щодо праці. Зайняті у цих формах праці не мають бути проігнорованими, порівняно з іншими працівниками.

Питання інформаційного суспільства залишається на порядку денному Бундестагу, який виступає за те, щоб у законодавчому порядку закріпити мінімальні умови для телепраці і забезпечити цим єдиний правовий захист, ліквідувати правову невпевненість і підвищити прийнятність цієї форми організації праці.

5. Все більше й більше зайнятих працюють сьогодні через Інтернет. Оскільки наше трудове право виникло тоді, коли комп'ютерів та Інтернету ще не було, то нині його потрібно терміново модернізувати, щоб виконати всі вимоги інформаційного суспільства. Це стосується і правового захисту зайнятих, адже Інтернет-працівники потребують Інтернет-законодавства. Перш за все, йдеться про доступ: працівники і профспілки повинні володіти вільним доступом до e-mail-системи і комп'ютерної мережі підприємства, щоб підтримувати між собою зв'язок. Якщо класичне підприємство як просторовий об'єкт дедалі частіше підлягає ліквідації, коли робочі процеси, як і комунікація, все більше переміщуються в мережі даних, то традиційні форми інформації та комунікації (наприклад, та ж дошка оголошень) повинні доповнюватись і замінюватись електронним варіантом. Право на доступ не може бути обмежене внутрішніми мережами підприємства, а має охоплювати й можливість користуватись на робочому місці ресурсами Інтернету, як для вирішення робочих питань, так і, певною мірою, в особистих цілях. Повна заборона останнього не має сенсу. Контроль за поведінкою працівника в мережі неправомірний. І хоча в цій сфері існує чимало білих плям, однак оновлений закон щодо захисту даних працівників повинен подбати про правові межі.

6. З огляду на сучасні тенденції необхідний новий механізм для реалізації вирівнювання інтересів і соціального захисту зайнятих. При цьому необхідні:

- розширення автономії робочої групи за рахунок розширення закону про тарифну угоду;
- поліпшення соціального захисту, наприклад, через використання соціального страхування;
- розширення прав представників трудових колективів на участь у робочих відносинах зі спеціалістами, котрі працюють як самостійні підприємці;

- реформа щодо авторських прав, тобто автори повинні мати можливість стати рівноправними партнерами з користувачами інтелектуальною власністю.

Ці вимоги та рекомендації спрямовані не лише на законодавця, а й на роботодавця, тобто на партнерів тарифної угоди.

3. Зайнятість і освіта

В часи масового безробіття центральна вимога для політиків і економістів – зробити «нормальною» працю для всіх. Найважчим є питання про баланс зайнятості переходу від індустріального суспільства до інформаційної економіки та економіки послуг, що виникає при переході до «цифрового капіталізму». Незважаючи на велику кількість теоретичних та емпіричних вчень, питання й досі залишається не з'ясованим. Але наступні три аспекти мають бути незаперечними:

1. Інформаційне суспільство, незважаючи на значне безробіття протягом минулих місяців, здається, і на найближчі роки залишиться потужним рушієм у питаннях зайнятості. Аналітики прогнозують до 2015 р. зростання зайнятості від 1,5% до 2,5%. Тому необхідно забезпечити політичну підтримку щодо використання потенціалу зайнятості інформаційного суспільства.

2. Однак варто скептично розглядати загальноекономічний вплив цифрової революції на зайнятість. Ефект раціоналізації, що призводить до скорочення персоналу, протистоїть виникненню і розширенню інновацій, які знов-таки сприяють зайнятості. Ці процеси є конкурентними один щодо одного і відбуваються паралельно з процесами проникнення, що не сприяють зайнятості. Це призводить до кризи на ринку праці: тоді, коли, з одного боку, виникає маса нових можливостей зайнятості, попит на висококваліфікованих працівників стрімко зростає і в деяких секторах та регіонах відзначають брак робочої сили. В електронній комерції, наприклад, раціоналізація традиційних форм купівлі та продажу призведе до втрати великої кількості робочих місць, яку можна компенсувати за рахунок інших, принципово нових, можливостей зайнятості (розробники програмного забезпечення тощо).

3. Звідси випливає, що «цифрова революція» не здійснить дива повної зайнятості і проблеми зайнятості не вирішаться самі собою. Тому залишається проводити активну політику зайнятості, ринку праці й інновацій, здійснювати справедливий розподіл часу та скорочення робочого часу, дієво і протягом тривалого часу боротися з безробіттям.

Профспілкові рекомендації з цих питань:

По-перше, слід посилити заходи щодо розкриття нового потенціалу зайнятості, перш за все, у сфері послуг. У межах соціально-екологічної

стратегії треба здійснити поштовх до економічного зростання, яке, у свою чергу, сприятиме зайнятості, наприклад, за рахунок:

- політики, спрямованої на екологічну перебудову;
- адекватної політики у сферах освіти і культури, а також охорони здоров'я, де державне сприяння необхідне для підвищення якості послуг і забезпечення їх доступності для всіх громадян;
- розширення і модернізації державної інфраструктури (транспорт, електроенергія, зв'язок).

По-друге, необхідно, поряд із цілеспрямованим сприянням створенню додаткових робочих місць, використати всі шанси, які пов'язані зі справедливим розподілом праці, а саме за рахунок:

- подальшого скорочення робочого часу на основі встановлення максимального робочого часу;
- посиленого сприяння кваліфікованій зайнятості з неповним робочим часом;
- обліку робочого часу;
- ліквідації понадурочних;
- створення можливостей поєднувати скорочення робочого часу і підвищення кваліфікації.

Остання пропозиція стосується сфери освіти і кваліфікації, якій в умовах сучасної структурної перебудови належить важлива роль: суспільство знань якраз тим і характеризується, що знання розглядають як вирішальний ресурс для економічного розвитку, участі в соціальній діяльності й індивідуального самоствердження. З огляду на цю мету реформи і створення належної системи освіти є центральною передумовою для успішного подолання кризи переходу до інформаційного суспільства. На порядку денному – закріплення права на післядипломну освіту, реалізація політики освіти і праці та формування системи підвищення кваліфікації, яка має створювати основу для постійного самовдосконалення.

4. Цифрова диференціація – бар'єр для соціального та глобального суспільства знань

Як бар'єр для розвитку соціального суспільства знань, чий прогресивний потенціал має бути корисним для всіх громадян, розглядають проблему цифрової диференціації. При цьому йдеться про те, що виділені за певними ознаками групи використовують Інтернет невідповідно до їх частки у загальній чисельності населення. Незважаючи на зростання темпів використання Інтернету, збільшується й небезпека цифрової диференціації, особливо серед обділених прошарків населення (жінки, безробітні, жителі сільської місцевості), цей розподіл дедалі збільшуватиметься. Згідно з нещодавніми прогнозами, 21 млн. осіб від 14 до 69 років у Німеччині в 2003 р. виключено з користування Інтернетом. Можливий результат: ці 21 млн. мешканців тимчасово створюють окрему групу при отриманні освіти і роботи, при споживанні та в плані самовдосконалення. Ці структурні недоліки можуть, якщо ними не керувати, спричиняти значний негативний вплив.

З такої точки зору, найважливіші бар'єри використання Інтернету, особливо фактори «витрати» (на програмне забезпечення, доступ до Інтернету), «прийнятність» (самого Інтернету і його вартості) і «компетенція» (у користуванні Інтернетом та ІТ-технологіями) набувають різного значення. Якщо для приватних господарств із низьким рівнем доходів чи для підлітків придбання комп'ютера і пов'язані з його використанням витрати справді є перешкодою, то для літніх людей чи осіб з низьким освітнім рівнем у цьому відношенні важливу роль відіграє неоцінена ще корисність Інтернету або невміння ним користуватись.

Ця диференціація привертає увагу політиків і в Німеччині. Для подолання бар'єрів можна порекомендувати наступні заходи:

- фінансове стимулювання підприємств при усуненні цих бар'єрів;
- створення можливостей доступу до Інтернету в державних установах для малозабезпечених користувачів;
- реалізацію освітніх проектів щодо використання Інтернету та інших ІТ-технологій;
- використання Інтернету як засобу підвищення кваліфікації та самовдосконалення;
- приклад використання Інтернету державними відомствами.

Цифрова диференціація є, звичайно, не лише внутрішньосуспільною проблемою, а й проблемою глобального характеру. Дві перспективи визначають дебати: існує надія, що країни Півдня могли б використовувати ІТ-

технології для того, щоб краще інтегруватися у глобальну економіку, подолати відставання у розвитку.

Таке оптимістичне бачення речей протистоїть побоюванням, що відстань між Північчю і Півднем у ході «цифрової революції» не зменшиться, а навпаки, ще збільшиться, оскільки темпи модернізації в центрі, порівняно з периферією, є значно вищими і в багатьох країнах третього світу ще довго не буде інфраструктурних передумов для цього, наприклад, функціональної «телефонної мережі як основи для Інтернет-зв'язку».

Якщо навіть не вважати ці прогнози остаточними, емпіричні дослідження дають песимістичну оцінку. З одного боку, видно, що невідповідність між наявною і потрібною інформацією в глобальному масштабі зростає, а з іншого боку, значно збільшилось значення доступу до інформації при переході до економіки, що базується на знаннях. «Цифрова диференціація» при ближчому розгляді виявляється зовсім не новим явищем: значною мірою воно відображає і відтворює лише «поділ людства на багатих і бідних», щоправда, це не робить картину кращою...

Значній частині світу донині не вистачає просто підключення до Інтернету. Поряд з країнами Південної Азії, перш за все серйозне відставання у розвитку демонструє африканський континент, особливо якщо враховувати, що вищенаведені дані включають до «Африки південніше Сахари» добре освоєну Південно-Африканську Республіку і таким чином зменшують відстань між рештою африканських країн та «рештою світу». Недостатня щільність мережі є одним аспектом цифрового розмежування третього світу, недостатня доступність Інтернету – іншим: типова ціна за користування для типового Інтернет-користувача становить у США в середньому 1,2% місячного доходу; для Шрі Ланки цей показник становить 60%, для Бангладеш – 191%, для Непалу – 278% і для Мадагаскару – 614%.

Не викликає сумніву те, що глобалізація діє як потужна сила економічних і політичних змін нашого часу, котру форсують за рахунок прогресу інформаційних і комунікаційних технологій, особливо створення електронних мереж на основі Інтернету. Телекомунікаційні мережі формують технологічну інфраструктуру інформаційної економіки майбутнього. Злиття телекомунікацій і комп'ютерів також являє передумову глобалізації, як, наприклад, наявність залізниці є передумовою формування національних ринків у процесі індустріалізації.

Але глобальна економіка потребує нової орієнтації, нових пріоритетів, які ґрунтуватимуться на принципах стійкого зростання, високого рівня зайнятості, соціальної справедливості й визнання демократії та прав людини, що само собою включає права працюючих і профспілок. Світові ринки потребують дієвого, прозорого і демократично контрольованого регулювання. За рахунок міжнародної кооперації і потужних наднаціональних інститутів потрібно запобігти перетворенню глобалізації на конкуренцію між державами та людьми.

Перш за все, це стосується сфери праці. В інформаційному суспільстві праця дедалі більше виходить за національні межі і стає дедалі мобільнішою.

Стаття надійшла до редакції 20 червня 2003 р.